

SANAT VE FİKİR İŞÇİLERİ¹

Nurettin Şazi Kösemihal

Sayın dinleyenlerim,

Konuşmama başlamadan, bana böyle seçkin bir topluluk önünde konuşmak fırsatını verdikleri için Millî Savunma Akademisi komutanı Sayın Kurmay Albay Ömer Özkan'a teşekkürlerimi bildirmek isterim.

Biliyorsunuz, konumuz : «Sanat ve Fikir işçilerinin Millî Güc yönünden değerleri». Hemen söyleyeyim : Konuyu ben seçmedim. Akademi Komutanlığı bildirdi. Bir buçuk ay kadar önce, konuyu bildiren mektup elime geçtiği zaman; şu son haftalarda olduğu gibi, henüz çoğunluğun, gazetelerin diline düşmüş, harcıâlem olmuş bir konu değildi bu... Fikir ve Sanat işçileri kanunu da ortalarda yoktu. Doğrusunu isterseniz, o zamana kadar böyle bir konu üzerinde, ben de hiç düşünmüş değildim.

Benim için taptaze olan bu konunun başlığındaki «Fikir ve Sanat işçileri», «Millî güc» sözlerine zihnim takılmıştı. Fikir ve Sanat işçisi ne demek? Millî Güc'ün anlamı ne?

Yalnız konumuza girmeden önce bugün, daha doğrusu şu son otuz kırk yıl içinde Sosyoloji görüşünde beliren değişiklikler, yenilikler üzerinde kısaca durmama izin verirseniz, sanırım anlaşmamız çok daha kolay olacak.

Sosyoloji; aile, köy, şehir, lonca, devlet gibi türlü zümre veya toplumları inceleyen bir bilimdir; veya Sosyoloji insan toplumlarını, bu toplumlar içinde meydana gelen olayları — zümre ve toplumun bütünlüğünü daima gözönünde bulundurarak — inceleyen bir bilimdir diyebiliriz.

¹ Bu konferans 25 Ocak 1961 de saat 9-11 arasında Millî Savunma Akademisinde verilmiş, saat 12-1 arasında da konu tartışılmıştır.

Toplum ya da, zümre, toprak üzerine, belirli amaçlar uğruna ya sıkışık ya seyrek olarak serpilmiş, kümelenmiş insanlardan meydana gelir. Öyleyse toplumda iki ana unsur var demektir. Biri tabiat biri de insan. Burada tabiattan, insanı saran toprak, su, hava gibi fizik tabiatla, nebat ve hayvanları içine alan biyolojik tabiatı kastediyoruz. Şimdi toplumların fizik tabiat, biyolojik tabiat ve insanla olan münasebetlerini araştıralım.

Her toplum dağ, tepe, vâdi, yayla gibi toprağın çeşitli girinti ve çıkıntularından biri üzerine; kuyu, dere, nehir, göl, deniz gibi çeşitli suların civarına yerleşmişlerdir. Bu toprakların altında çeşitli toprak tabakaları veya madenler vardır. Ayrıca bu topraklar üzerine, sular kenarına yerleşen toplumlar, türlü fırtınalara, sellere, ayazlara, dolulara, kuraklıklara açıktır. İşte bütün bu fizik tabiat olayları toplumlara olan etkileri bakımından ele alındı mı, toplum denen bütünü, organizmanın; bir unsur, bir organı gibi ele alındı mı Sosyolojinin konusu olur.

Denebilir ki, dağların, tepelerin şekillenmesiyle *Fiziksel Coğrafya*, yeraltı tabakalarıyla Jeoloji, türlü hava etkileriyle Meteoroloji uğraşmaz mı? Öyleyse bu olayları ne diye bir de Sosyoloji kendine konu edinsin?

Hemen belirtelim, bir olay pekâlâ aynı zamanda bir çok bilimlerin konusu olabilir. Örneğin maden kömürünün yanması bir şimi olaydır; yanarken ısının, ışının belirmesi fiziği ilgilendirir. Ama bu kömürün üretimi ve kullanılması için örgütlenmiş insan zümrelerine lüzum vardır. Bu bakımdan da bu olaylar Sosyolojiyi ilgilendirir. Aynı şekilde bir fırtınanın yönünü, hızını belirtmek meteorolojiye düşer. Ama bu fırtınanın, topluluk üzerine yaptığı çeşitli yıkıntıları, zararları dikkate alarak ekonomisine, ticaretine diğer sosyal örgütlerine olan etkilerini incelemek Sosyolojinin işidir. Çeşitli yerlerde yetişen türlü nebatların şekillerini, anatomisini, fizyolojisini araştırmak, sınıflamasını yapmak Botanik'in türlü dallarının konusudur. Ama bu çeşitli nebatlar, toplulukların yaşama tarzlarına, iş hayatlarına, endüstrilerine olan etkileri ya da toplumun bunlara verdiği çeşitli değerler bakımından ele alındı mı Sosyolojinin konusu olur. Demografya Antropoloji, ferdi şuur, kollektif şuur olayları için de aynı şey söylenebilir. Meselâ açlık duygusu bir psikolojik olaydır, ama açlığı, sosyal hayata olan etkisi bakımından ele aldık mı Sosyolojinin konusu olur. Sorokin, açlığın toplum üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır: «Açlık gıda elde etme metodlarının düzelmesine, gelişmesine sebep olur. Kıtık geçiren yerlerden bolluk içinde olan yerlere doğru göçler başlar. Aç toplumlar tok toplumlara saldırır, mülkiyete, insana tecavüz suçları artar. Fakir zümrenin zengin zümreye kını artar. Hükümetin ekonomik

faaliyetlere müdahalesi ve kontrolü artar. Ölüm oranı çoğalır, doğum oranı azalır. Gazetelerde günlük konuşmalarda besin üzerine tartışmalar artar». İşte açlık içgüdüğü gibi bir psikoloji olayı toplumun diğer unsurlarına etkisi bakımından ele alındı mı Sosyolojinin konusu olur.

Kollektif şuur olaylarıyla ya da değerlerle bilindiği gibi ekonomi, teknoloji, hukuk, gramer, tarih, etnografya gibi bir takım «özel Sosyal bilimler» uğraşır. Yalnız bu özel bilimler bu olayları toplum denen bütünden ayırarak yahut ayrı varsayarak bağımsız bir takım olaylarmış gibi ele aldıkları halde, Sosyoloji bu olayları toplum denen bütünün bir unsuru gibi ele alır ve bütünü daima gözönünde bulundurur.

Gerçi bunlar arasında «Tarih» ile Etnografya Sosyolojinin bu bütüncü görüşünü benimser ama ne de olsa bu özel bilimlerle Sosyoloji arasında daima bir fark bulunacaktır. Çünkü tarih olsun, Etnografya olsun, olayları daima özelleştirerek incelemelerine karşılık, sosyoloji genelleştirerek inceleyecektir.

Bütün bu söylediklerimizden şu sonuçları çıkarabiliriz :

a) Som (concret) olarak ele alınan toplumda fiziksel coğrafya, jeoloji, meteoroloji, botanik, zooloji, demografya, antropoloji, ferdi şuur, kollektif şuur olayları birbirinin içine girmiş ve birbirinden ayırlamaz bir bütün teşkil etmişlerdir.

b) Toplum denen bu som (concret) bütün; çeşitli olayların, unsurların karşılıklı etkilerinden meydana gelen hareketli, dinamik bir dengedir. Toplumlar hareketsiz bir denge sistemi olsalardı katılaşmış, donmuş bir takım varlıklar halini alırlardı.

c) Bütün bu unsurların önem dereceleri toplumların tiplerine hattâ aynı tipe giren toplumların özel durumlarına göre değişebilir. Başka bir deyimle filân tip için son derecede etkili olan bir olay bir başka tip için aynı derecede etkili olmayabilir.

d) Çeşitli cinsten olayların veya unsurların karşılıklı bir dengesi olan toplumları bu unsurlardan herhangi biriyle ya da birkaçıyla anlatmak isteyenler daima bütünü parçayla anlatmak yanlısına düşerler.

e) Toplum denen bütünün bir unsuru, bir organı gibi ele alınan bütün olaylar — ister fizik, ister biyolojik, ister psikolojik, ister kollektif türden olsun — sosyaldırlar, dolayısıyla de Sosyolojinin konusudurlar.

f) Nihayet Sosyoloji bugün birlik-çokluk, düzen-ilerleme, durgunluk-hareket, tekrar-yaratma, alışkanlık-yenilik, fert-toplum şıklarından bi-

rini kabul edip ötekini inkâr etmekten sakınmaktadır. Çünkü anlaşılmalıdır ki bu şıkların ikisi de toplumlarda zamandaş olarak bulunmaktadır. Başka bir deyimle toplum bir yönüyle birlik ise bir yönüyle çokluktur. Bir yönüyle düzen, durgunluk, tekrar ise bir yönüyle ilerleme, hareket yaratmadır. Daha doğrusu toplumlar birlik içinde çokluk, çokluk içinde birliktir; düzen içinde ilerme, ilerme içinde düzendir; tekrar, alışkanlık içinde bir yaratma, bir yenilik; yaratma, yenilik içinde bir tekrar, bir alışkanlıktır. Kısası bunlar birbirinin karşıtı değil, bir ve aynı şeyin iki kutbudurlar.

Fert ve Toplum da iki ayrı varlık değildir. Bir ve aynı varlığın birbirini tamamlayan iki unsurudur. Ne fert toplumsuz, ne de toplum fertsiz olabilir. Psışik hayatımız, şuurumuz «Ben», «Başkası», «Biz» kutuplarından meydana gelen bir bütündür. «Ben» ler «Başka» lariyle işaret ve sembollerle anlaşılır. Bunlar da ancak «Biz» temeline dayanarak muteber olabilir. «Ben», «Başkası» ve «Biz» i birbirlerinden ayırmağa kalkışmak, bunların çatışmasından meydana gelen şuurı yıkmak demektir. Kısası som (concret) psışik hayatın akışında ne yalnız ferdi şuur, ne yalnız «başka» sının şuurı, ne de yalnız kollektif şuur vardır. Ben ve Başkası arasındaki münasebet şiddetlendiği zaman zihinlerarası (intermentale) bir oluş vardır. «Biz» şiddetlendiği zaman kollektif şuura doğru bir akış vardır. «Ben» şiddetlendiği zaman da ferdi psikolojiye bir kayma vardır. Psışik hayat hakkında tam bir bilgi edinmek istersek bu üç alanın da verilerini dikkate almaktan başka çare yoktur.²

Sosyoloji de bugün Fizik ve Biyoloji gibi tabiat bilimlerinin gözlem (observation) ve deneyim (experimentation) metodlarından faydalanır.

Bilirsiniz, Psikoloji, Sosyoloji gibi insan bilimleri 19 uncu yüzyılın ortalarında ilkin Avrupada doğmuş ve gelişmiştir.

Fransada 19 uncu yüzyılın ortalarında Auguste Comte ile Le Play'nin elinde doğan «Sociologie» veya «Science Sociale» biliminin metodu hakkında her iki okul taraflılarının ortaya attığı kurallar daha ziyade gözlem ile ilgilidir. Meselâ Comte Sosyolojisini geliştirenlerin başında bulunan Durkheim «Les Règles de la Méthode Sociologique»³ adlı eserinde, özellikle gözlem metodunun kuralları üzerinde durmuştur. Le

² Bu konu üzerine daha fazla bilgi edinmek isteyen Nurettin Şazi Kösemihal'in: «Sosyoloji Tarihi» adlı kitabına başvurulabilir: Giriş, sahife 1 - 16, İstanbul 1956, (Edebiyat Fakültesi Yayınlarından)

³ N. Ş. Kösemihal'in «Mantık» adlı kitabının, 96 - 108. sahifelerinde bu eserin bir özeti vardır. 1945 ilk baskı, 1947 ikinci baskı, Devlet Matbaası, İstanbul.

Play'nin «Science Sociale» okulunun monografi metodu hakkında 80 yıllık gelişmeyi, en iyi bildiren kitap da Paul Descamps'ın «Sociologie Experimentale»⁴ adlı eseridir.

Birleşik Devletlerde psikoloji ve sosyoloji gibi insan bilimlerinin gelişmesi bir çok noktalarda Avrupadakinden farklıdır.

Amerikan psikolog ve sosyologları daha ilk adımlarını atarken Anglo Saksonlara has bir deneycilik sezgisiyle teorik çekişmelerden sakınmışlar, dikkatlerini doğrudan doğruya olayların incelemesine çevirmişlerdir.

Bunun sonucu olarak fizik, biyoloji gibi tabiat bilimlerinin kesin deneyleme (experimentation) metodunu kullanma şerefi Birinci Dünya Savaşı sonlarında Amerikan sosyologlarına nasip olmuştur. Bununla Avrupalı sosyologların olgulara dayanan incelemelerini inkâr etmiyoruz. Yalnız bu incelemelerinde deneyleme metodunu değil de, daha ziyade gözlem metodunu kullandıklarını belirtmek istiyoruz.

Avrupalı, Amerikalı bilginler arasındaki önemli farklardan biri de Amerikalı sosyologların; sosyolojinin, günlük hayatımızdaki her türlü insan münasebetlerinin açıklanmasına büyük yardımı dokunabileceğine bu yolla da insan münasebetlerinin düzenleneceğine inanmalarıdır. Halbuki Avrupalı bilginlerde bu inanç zayıftır. Bir Avrupa Üniversitesinde öğrencilerden biri derste, sosyolojinin hayatta ne işe yarayacağını sorar. Profesörün verdiği cevap şudur : «İlkin insan zihnini geliştirmeğe, sonra da Sosyoloji öğretmeni yetiştirmeğe yarar.»

Amerikan bilginlerinde görülen pratik duygu, sosyolojiyi sadece bir zihin idmanı gibi kabul edemezdi. Toplumlarda binbir çeşit insan münasebetlerinin çözülmesi gibi günlük hayatımızla ilgili meseleler dururken, Amerikan bilginleri Avrupalı bilginler gibi insanlığın evrim kanunları, toplumların kaderi gibi deneyüstü büyük problemlerle uğraşamazdı. Aile hayatında karı koca, evlât münasebetleri; okulda öğrenci, öğretmen, idareci münasebetleri; çarşıda alıcı, satıcı münasebetleri; fabrikada işveren, müdür, şef, ustabaşı, işçi münasebetleri, daha bunlar gibi pek çokları henüz ampirik bilgiden sıyrılarak, bilimsel metodun aydınlatıcı ışığından geçmemişti. İşte Amerikalı psikolog ve sosyologlar kırk yıla yakın bir zamandanberi toplum hayatını saran bu binbir çeşit küçük

⁴ Bu eser de tarafımdan «Tecrübi Sosyoloji» adıyla türkçeye çevrilmiş, 1950 yılında da kitap halinde çıkmıştır. İstanbul, Pulhan Matbaası (Edebiyat Fakültesi Yayınlarından).

küçük insan münasebetlerini çeşitli deneyleme (expérimentation) teknikleriyle çözmeğe çalışmaktadır.

Şüphe yok ki bu yolda yapılan araştırmalar bize çok dar, ama son derecede sağlam, kesin bilgiler vermektedir. Amerikada sosyoloji alanında Birinci Dünya Savaşı sonlarında başlayan deneylemeli (expérimentale) araştırmaların hızla gelişmesi özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupalı bilginleri bu yolda çalışmaya sürüklemiştir. Artık Avrupalı bilginler de Amerikalı meslekdaşları gibi sokakta, mahkemelerde, hapishanelerde, tapınaklarda, evlerde v.s. görülen binbir çeşit insan münasebetlerini deneyleme metodlarıyla incelemeye başlamışlardır.

Öyle sanıyorum ki, her iki kıta sosyolojisinin birbirinden faydalanacağı taraflar vardır. Amerikalı sosyologlar, Avrupalı sosyologların daha ziyade «spéculatif», «teorik» sentezci metoduna; Avrupalı sosyologlar da, Amerikalıların daha ziyade pratik, bilimsel, analizci metodlarına eğilmekle birbirlerinin eksiklerini tamamlamış olurlar.

Günümüz sosyolojisinin görüşü, eğilimi hakkındaki bilgimizi tamamlamak için biraz da Determinizm ve Kanun meselesi üzerinde durmama müsaadenizi rica edeceğim.

XIX uncu yüzyıl sosyologları sosyoloji kanunlarını araştırmakla tabiat bilimlerine yaklaşacaklarını sanmışlardır. Halbuki bugün fizik gibi en kesin sanılan bir bilim alanında, hücre çekirdeğiyle (nucléaire) ilgili buluşların ve quanta teorilerinin etkisiyle mikrofizikte bir determinizm krizi başgöstermiştir. Heisenberg, De Broglie, Von Neumann, Francis Perrin gibi bilginler mikrofizikte bir indeterminizmin hüküm sürdüğünü iddia etmektedirler. Fizik gibi son derecede kesin bir bilimde bile, Mikrofizik alanındaki bu teoriler Laplace ve Kant'ın anladığı anlamda kesin, biricik, topyekûn (total) tümel (universal) determinizm fikrini sarsıttıktan sonra; Sosyoloji gibi konusu son derecede karmaşık, hürlük unsurunun son derecede güçlü olduğu bir alanda determinizme dayanan sebebiyet (causale) ve fonksiyonel kanunlar nasıl bahis konusu olabilir. Bugün Sosyolojide ancak ihtimaller hesabına dayanan istatistik kanunlar, münferit sebeplikler, fonksiyonel bağlaşma (corrélation fonctionnelle) lar, eğilim halinde düzenlilik (régularité tendancielle) ler bahis konusu olabilir. Bunlar da tümel olmaktan uzak tamamıyla özel, münferit, ihtimallîğe dayanan bir takım münasebetlerdir.⁵

⁵ Nurettin Şazi Kösemihal: «Sosyal Determinizmin çeşitleri ve İnsan hürlüğü üzerine altı konferans» Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1958, (Georges Gurvitch'den Ceviri).

Bütün bu noktaları belirtmekten kastım, Sosyoloji alanındaki açıklamaların tümellikten kesinlikten ne kadar uzak olduğunu belirtmek içindir.

Böylece sosyolojinin bugünkü görüş eğilimlerine kısaca işaret ettikten sonra artık konumuza geçebiliriz.

Konumuzun başlığı : «Sanat ve Fikir işçilerinin millî güç yönünden değerleri» idi. İlkın «Sanat ve Fikir işçileri» ve «millî güç» sözlerini analiz ederek bunların anlamlarını açıklamaya çalışalım.

Sayın dinleyenlerim :

Ötedenberi işçi deyince kol gücüyle, bedeniyle, alın teriyle ekmek parasını kazanan insan anlaşılırdı. Bu, işçi terimine verilen dar anlamdır. Ama şu son yıllarda, daha çok zihinlerini yorarak, kafalarını işleterek hayatlarını kazanan kimselere de fikir ya da sanat işçisi demek âdet olmaya başlamıştı. Hele şu son haftalarda, «Fikir İşçileri Kanunu» çıktıktan sonra «fikir işçisi», «sanat işçisi» sözleri gazetelerin, çoğunluğun diline doladığı moda terimlerden biri halini aldı. Hayatlarını sadece kol gücüyle değil, kafa gücüyle kazananlar da işçi zümresine giriyordu. İşçi sözü geniş bir anlam almıştı artık...

İşçiler arasında rençper gibi en ağır kol işçisinden başlayarak, derece derece düşünür, şair, besteci gibi en ince fikir ve sanat işçilerine çıkan bir mertebeler zinciri tasarlırsak :

a) Kol işçisi ucundan fikir, sanat işçisi ucuna çıkıldıkça kol gücünün gittikçe azaldığı, tersine gidildimi de fikir gücünün azalmasına karşılık kol gücünün gittikçe arttığı görülür. Matematik bir dille söylemek gerekirse, bu işçi mertebeleri zincirinde kol gücüyle kafa gücü birbirleriyle ters orantılıdır denebilir. Başka bir deyimle bu işçiler zincirinin her noktasında kol ve kafa gücü türlü şiddet dereceleriyle zamandaş olarak daima vardır.

b) Bu zincirde kol işçisinden kafa işçisine gidildikçe gücün madde-den sınırlarak mânalandığı, manevileştiği, som (concret) luktan sıyrılarak yalın (abstrait) laştığı görülür.

c) Bu mertebeler zincirinde kol işçisiyle kafa işçisinin sınırmı da kesinlikle belirtmek mümkün değildir. Kol işçisi, zincirin şu noktasında bitiyor, kafa işçisi şu noktasında başlıyor diyemeyiz. Bunlar işçi denen bir tek varlığın, bir ve aynı şeyin dereceli unsurlarıdır.

d) İnsan ruhu birbirine taban tabana zıt eğilimlerin çarpışmasından meydana gelen bir dengedir. Bir taraftan toplumun kurallarına uymaya, bir taraftan bunları yıkıp yenilerini kurmaya; bir taraftan düzene, statükoya, bir taraftan değişikliğe, ilerlemeye eğilimlidir. Bir taraftan alışkanlıklarının kölesidir, bir taraftan yeniliklerinin hayranıdır. Kısası ne düzenden, alışkanlıktan, tekrardan; ne de ilerlemekten, yenilikten, yaratmadan vazgeçebilir. Bu iki kutup arasında bocalar durur.

Onun için bu alışkanlık-yenilik eğilimleri en ağır kol işçisinden en ince fikir işçisine kadar hepsinde, işçiler zincirinin her kesiminde aynı derecede vardır. Yalnız kol işçisinden kafa işçisine çıkıldıkça yaratmanın maddî, teknolojik olmaktan sıyrıldığı, mânalandığı, fikirleştiği, manevileştiği, gittikçe som (concret) luktan sıyrılıp yalın (abstrait) laştığı görülür. Örneğin, bir hammalın iş sırasında ağır bir yükü kaldırmak için o anda birdenbire buluverdiği yepyeni bir beden davranışı, yepyeni bir beden tekniği; ya da bir kunduracının yepyeni bir buluşu, bir fikir ve sanat işçisinin buluşundan yaratma bakımından farklı değildir. İkisi de tektir, eşsizdir, tekrardan uzaktır.

Böylece «işçi» terimiyle «fikir ve sanat işçileri» arasındaki münasebete kısaca işaret etmiş olduk. Gelelim «Millî güc» e : nasıl bir insanın kişiliği beden ve şuur güçlerinin bir toplamıysa, bir milletin gücü de maddî, manevî kaynaklarının bir toplamıdır. Bir toplumun, bir milletin güc kaynakları da kaba bir sınıflamayla dört bölüme ayrılabilir :

a) Fizik tabiat güçleri (su gücü, hava gücü, kömür, petrol gibi yeraltı güçleri, toprağın verim gücü v.s.)

b) Biyolojik tabiat güçleri (nebat ve hayvan ürünlerinin sağladığı güc, hayvan gücü, insanın beden gücü de buraya girer).

c) Robotların gücü (en ilkellerinden en ilerlemişlerine kadar insanın yarattığı binbir çeşit âlet, makine v.s.)

d) İnsanın şuur gücü, özellikle yaratıcılık gücü.

Bu dört çeşit güc kaynaklarından ilkinin, tabiat gücünün, toplum hayatında daima tutunacağına şüphe yoktur. İkinci bölüme bağlı nebat ve hayvan ürünleri de bugüne kadar değerini kaybetmiş değildir, bundan sonra da edeceğini sanmıyorum. Yalnız ileri toplumlarda insanların ve türlü hayvanların beden gücü, yerini türlü âletlere, makinelere, araçlara, bir kelimeyle türlü robotlara bırakmakta, böylece canlılar gücünden faydalanma yolu gittikçe azalmaktadır.

Üçüncüsü robotlardır. Bilindiği gibi bıçak, top, tüfek, atom bombası, kitap, radyo, televizyon gibi âletlerin, makinelerin, kültür araçlarının

hepsine birden robot denmekte... Robotlar bilimi (Cybernetics) İkinci Dünya Savaşından sonra, 1947 de Amerikalı matematikçi Norbert Wiener tarafından kurulmuştur. Bu bilim insan bedeninin, daha geniş anlamıyla organizmaların işleyişiyle makinenin işleyişi, kısası hayvanla makine arasındaki münasebeti araştırır.

Dördüncüsüne; şuur gücüne, bunun da en yüksek derecesi sayılabilecek yaratıcı kendiliğindenlik (Spontanéité Créatrice) gücüne gelince : ne yazık ki tabiatın insanlığa hediye ettiği bu eşsiz cevherin değerini bugüne kadar bir türlü kavrayamamışız. Maddeyi kavramak, makineleri mükemmelleştirmek için verdiğimiz emeğin binde birini bu eşsiz yaratıcı gücün incelenmesine harcasaydık, muhakkak ki bambaşka bir kültür çağı açmış olurduk. Yaratıcı güc insanda henüz embrion halindedir. Ama bu gücün gelişme imkânı sonsuzdur. Bugün insanoğlundaki bu eşsiz gücü türlü engellerden sıyrarak hürlüğe ulaştıracak bir tek yol vardır : Bilim. İşte Amerikalı bir psikiatr olan Moreno'nun, bundan 25 yıl kadar önce 1934 de kurduğu «Sociometry» bilimi, küçük zümrelerde insanla insan arasındaki münasebeti yepyeni bir deneyleme (expérimentation) metoduyla inceleyerek tabiatın insana hediye ettiği bu eşsiz cevherin, yaratıcı kendiliğindenliğin mekanizmasını kavramaya çalışmaktadır.

Konumuzu yakından ilgilendirdiği için, bugünkü konuşmamda, bu güc kaynaklarının özellikle üçüncüsü ve dördüncüsü üzerinde durmak istiyorum. Robotlarla uğraşan (Cybernetics) bilimiyle, fikir ve sanat işçilerindeki «yaratıcı kendiliğindenlik» i inceleyen «Sociometry» bilimini kısaca gözden geçirirsek, sanırım konumuza büyük bir ışık getirmiş olacağız.

«M.İ.T.»⁶ de matematik profesörü bulunan Norbert Wiener bundan 14 yıl kadar önce 1947 de ortaya attığı «Cybernetics» terimini eski Grekcedeki Kybernetes kelimesinden almış. Kılavuzluk etme, yol gösterme anlamına geliyor. Halbuki robot yol göstermez, sadece gösterilen yolda gider. Hiç bir robot, hiç bir otomat gerçek bir yol gösterici, yani yaratıcı olamaz. Kısası «Cybernetics» yerinde bir terim değil, ama nedense tutunmuştur.

Robot da Polonezce «Robota» kelimesinden gelme, «çalışmak» demekmiş. Bu terimi ilk defa 1921 yılında Carl Czapek kullanmıştır. Bilin-

⁶ Amerika Birleşik Devletinin en ünlü Üniversitelerinden biri olan «Massachusetts Institute of Technology» nin ilk harfleridir. Bu Üniversite kısaca M. İ. T. diye anılır. Boston şehrinde Harvard Üniversitesi yakınındadır.

diği gibi insan kafasından çıkan ilkel ya da gelişmiş âletlerin, makine-lerin, kültür araçlarının hepsine birden de «robot» denmekte...

İnsanın yarattığı bu robotlar bir çok özellikler taşır. Kullanışa göre yararlı, zararlı, yapıcı, yıkıcı olur. Örneğin bıçak çok işimize yarayan bir âlettir ama kötüye kullanılırsa bizi yaralayan, öldüren bir düşman kesilir.

Robotlar insanların gücünü kat kat aşan çok daha ince, çok daha dakik işler de görür. Örneğin kitap, radyo, televizyon, düşünceyi uzaklara götürür. Top, tüfek, atom bombası uzaklardan yakar, yıkar, yok eder. Kitap da öyle, bir kere basıldı mı her tarafa yayılır, her çeşit insanın eline düşer.

Robotlar nisbî bir ölümsüzlüğe de ulaşmış sayılırlar. Örneğin bir kitap, bir film, insanlardan çok daha uzun ömürlü değil midir? Robotların seri halinde imale elverişli olduklarını da unutmayalım. Bir film, bir kitap sonsuz şekilde basılabilir.

Bugün bu robotlar dünyamızı inanılmayacak derecede sarmıştır. Denebilir ki insanlık hiç bir zaman bugünkü kadar yayılmış bir robotlar dünyasıyla çevrilmemişti. Görünürde hiç bir engel olmadığına göre bunlar günden güne daha da artacaktır.

İşte Norbert Wiener'in kurmuş olduğu «Cybernetics» bilimi, bu robotların yapı ve işleyişiyle canlı organizmaların yapı ve işleyişini, başka bir deyimle makine ile organizma arasındaki benzerliği gözönünde tutmaktadır.

Bu bakımdan başta Descartes olmak üzere, Condillac, Claude Bernard ve daha bir çokları Cybernetics'in habercileri sayılabilirler. Hepimiz biliriz, daha XVII nci yüzyılda Descartes hayvanla makine arasındaki benzerliğe işaret etmiştir. XVIII inci yüzyılda Condillac da öyle... Daha sonra XIX uncu yüzyılda Claude Bernard da şunları söylüyor : «Sinir sistemi fizik ve mekanik bir cihazdan başka bir şey değildir, yalnız bu mekanizma biraz daha karmaşık (complexe) dir. Sinir organları da makineler de aynı kanunlara bağlıdır. Onun için ikisi de aynı kanunlara uyar, aynı teorilere bağlanabilir. Aynı metodlarla incelenebilir».

İşte çok eski olan bir düşünceyi gerçekleştirmek biyoloji bilimleriyle fizik ve matematik bilimlerini birbirine yaklaştırarak Cybernetics'i kurmak teşebbüsü ancak İkinci Dünya Savaşından birkaç yıl önce başlayabiliyor.

«Cybernetics» in doğuşunu hazırlayan toplantılar da anlatılmaya değer. İkinci Dünya Savaşından birkaç yıl önce Harvard Üniversitesine

bağlı, başka başka bilimlerle uğraşan bir avuç bilgin her ay Boston'daki «Vanderbilt Hall» da akşam yemeği için yuvarlak bir masa etrafında toplanmayı âdet edinmişlerdi.⁷ Yemekten sonra içlerinden biri, bilim metodu üzerine konuşuyor, arkadan da tartışmalar başlıyordu. Böylece farklı alanlar üzerinde çalışan bu bilginler, disiplinlerini birbirine yaklaştıran müşterek noktaları araştırmak alışkanlığını kazandılar.

Bir gün bir eski öğrencisi, Norbert Wiener'i bilim tarihinde çıkaracak bu yuvarlak masa toplantısına götürüyor. Toplantıları fizyolojist Rosenblueth tertiplemekte. İşte Wiener, Rosenblueth ile burada tanışıyor. Hemen anlaşıyorlar, ikisi de bu toplantılarda : bilginlerin derinliğine giden ama gittikçe daralan bir alana hapsedildiklerini hemen fark ediyorlar. İçlerinden bazıları da gerçi farklı disiplinlerin karşılaştıkları bir müşterek alanın bulunduğunu seziyorlardı. Ama öylesine tekniklerinin dar çerçevesine sıkışmışlardı ki incelemelerini bir türlü daha ilerilere götüremiyorlardı. İşte bilimlerin kavuşak noktasında bu el değmemiş alan fizyolojist Rosenblueth ile matematikçi Wiener'in dikkatini çekiyor. Böylece çeşitli bilimler arasında köprü kuracak «Cybernetics» biliminin alanı, kurucularının kafasında ışığa kavuşuyor.

İkinci Dünya Savaşı çıkıp da ortaya bu konuyla ilgili bir takım meseleler çıkarmasaydı, bütün bunlar belki de teorik bir takım fikirler olmaktan ileri gidemeyecekti.

O sıralarda savaş hazırlıkları kadrosunda çalışan Wiener ile Julian Bigelow'dan uçaklara tam isabetle nişan alacak bir âlet isteniyor.

Bilirsiniz, uçakların hızı ihmal edilmeyecek bir dereceye ulaştığından beri artık nişan doğrudan doğruya uçağa değil de, uçakla merminin karşılaşacakları noktaya alınmaktadır. Pilot ile nişancı birer robot olsaydı mesele yoktu. Bu noktayı hesaplayacak âleti bulmak kolaylaşırdı. Ama ikisi de insan... İkisinde de düşünce var... Uçağa ateş açılınca pilot ya hızını, ya yönünü değiştirecek... Nişancı da pilotun böyle davranacağını önceden kestirecek elbet... Demek bu basit bir matematik meselesi değil, bir psikoloji meselesi de... Buna öyle bir makine lâzımdı ki hem uçakla merminin hızlarına göre karşılaşacakları noktayı, hem de pilotla nişancının psikolojik tepkilerini hesaba katsın. Gerçi Wiener ile Bigelow böyle bir âlet bulamadılar ama insanlığa mekanik, nöroloji, psikoloji arasındaki boşluğu dolduran yepyeni bir bilim getirdiler, «Cybernetics» i kurdular.

⁷ Pierre de Latil «Introduction à la Cybernétique, La Pensée Artificielle, 1953, sahife 14 - 16.

Wiener'in 1948 de Paris'te İngilizce olarak bastırıldığı «Cybernetics»⁸ adlı kitabının ilk baskısı altı haftada tükeniverdi. İkinci, üçüncü baskıları da öyle... 1949 da dördüncü baskısına başlandı, hem de eser baştan aşağı matematik formülleriyle doluydu. «Cybernetics» devrimi biraz önce de belirttiğim gibi ta Descartes zamanından beri zihinleri kurcalamayı; yüzyıllardan beri birbirinden bağımsız olarak çalışan madde ve hayat kutuplarının her biri büyük bilgi yığınlarıyla dolup taşmasıydı. bir kitabın kıvılcımı bu derece şiddetli bir patlayışla dünyamızı sararmıydı hiç?

Şimdiye kadar yeni fikirler, yeni teoriler hep Avrupa'da doğar, Amerikalılar da bunları daha ziyade tatbik girerdi. Ama şaşılacak şey! Cybernetics alanında roller ilk defa tersine çevriliyor!. Teorisi Birleşik Devletlerde, tatbikatı da Grey Walter'in elektronik kaplumbağaları ve psikiatr Ashby'nin Homeostat âletiyle daha ziyade İngiltere'de, Avrupa'da geliyor.

Hayvan ile makineyi yaklaştırmaya çalışan «Cybernetics» hiç şüphesiz kendi icat ettiğimiz makineler yoluyla hayvanların esrarlı mekanizmalarını kavramamızı kolaylaştıracak; bir yandan da canlıyı taklit yoluyla, makinelerimizi mükemmelleştirmeğe ve geliştirmeğe yarayacaktır.

Ama kendi yarattığımız makineler ne kadar mükemmelleşirse mükemmelleşsin, ne kadar canlı varlıkların mekanizmasına yaklaşırsa yaklaşsın, hiç bir zaman insanı insan kılan o yaratıcı gücün, o yaratıcı kendiliğindenliği en ufak bir zerresine bile ulaşamayacaktır.⁹

«Sociometry» ye gelince : Bu da Cybernetics gibi Amerika Birleşik Devletlerinde doğmuştur, bundan yirmibeş-otuz yıl kadar önce... Kurucusu J. L. Moreno, tıp öğrenimini ve psikiatri uzmanlığını Viyana'da yapmıştır. 1892 de Bükreş'te doğan Moreno, tıp bilgisini felsefe kültürüyle beslemeyi de ihmal etmemiş. Freud, Bergson, Marx ile Alman Fenomenologları üzerinde bir hayli kafa yormuş, 1925 yılında da Amerikaya göç etmiştir.

Hayata bir psikiatr olarak atılan Moreno, yepyeni bir sosyoloji akımının «Sociometry» nin kurucusu olmuştur. Freud nasıl psikiatriden psi-

⁸ Norbert Wiener «Cybernetics or Control and Communication in the Animal and in the Machine», 1948.

⁹ Nurettin Sazi Kösemihal : «Cybernetics, Sociometry, Microsociologie», Sosyoloji Dergisi, Edebiyat Fakültesi Yayınlarından, sayı 13-14, sahife 58-63, 1958-1959. İstanbul.

kanalize, oradan da psikolojiye geçmişse; Moreno da psikiatriden sosyometriye yani Sosyolojiye geçmiştir.

Moreno, delikanlılığında meslek seçerken de epeyi bocalar. İlk din adamı olmağa niyetlenir. Tanrıbilim (Téologie) e merak sarar, neden sonra pozitif bilimde karar kılar. Moreno'nun bilimle din arasında bocalayan bu kararsız çağı, Sosyometrinin ana konusu olan yaratıcı gücün yaratıcı kendiliğindenliğin (Spontanéité Créatrice) içine nasıl doğduğunu anlatması bakımından dikkate değer. Kendine göre Tanrıbilim'in başlıca amacı, Tanrı denen o en üstün varlığı tanımaktır. Bu ulu varlığın, bu büyüklü kaynağın başlıca vasfı da kendisine yaratıcılık olarak görünmekte.

Moreno bu konu üzerinde kafasını yorarken, günün birinde birdenbire ruhunda devrim yaratan yepyeni bir fikir doğuverir. O andan itibaren yaratıcı gücü benliğinde taşıyan insan gibi çok yakın bir varlık dururken onu uzaklarda aramanın mânasızlığını anlar. Böylece göklerden yere, Tanrıdan insana, bugünün insanına, her bir insanın benliğine iner. Tanrıbilim'den pozitif bilime geçer.¹⁰

Moreno'ya göre yaratıcı güc insan ruhunda henüz embrion halindedir. Ama bu gücün gelişme imkânı sonsuzdur. Bugün insanın elinde bu gücü türlü engellerden sıyrarak hürüğe ulaştıracak bir tek yol vardır : Bilim.

İşte Moreno'nun «Sociometry» si biraz önce de belirttiğimiz gibi yirmibeş yıldan beri küçük zümrelerde insanla insan arasındaki münasebeti yepyeni bir deneyleme (experimentation) metoduyla inceleyerek tabiatın insana hediye ettiği bu eşsiz cevherin, yaratıcı kendiliğindenliğin mekanizmasını kavramağa çalışmaktadır.

Sosyometri her şeyden önce, bütün sosyal olaylara tatbik edilebilecek yepyeni bir metod getirmektedir. Nicel-Nitel (Quantitatif-Qualitatif) diyebileceğimiz bu metodla sosyal olayları canlı halde öldürmeden ölçüye vurmak mümkün olmakta.

Gerçi sosyoloji bugüne kadar sosyal olayları ölçüye vuran istatistik gibi türlü teknikler kullanmıştır ama bunlar sosyal hayatın o kaynaşan, canlı, hareketli, yenilik getirici tarafını değil de ancak olmuş bitmiş, donmuş, katılaşmış canlılığını kaybetmiş, ölü tarafını ölçüye vurabilmiştir.

¹⁰ J. L. Moreno «The Theater of Spontaneity», Beacon House, New York 1947. (Bu kitap 1923 de «Stegreif Theater» adıyla Almanca olarak yayımlanmıştır).

Halbuki Moreno'nun bulduğu *Sosyometri testi*, *Sosyodrama*, *Psikodrama* gibi yeni teknikler sosyal olayların canlılığını, niteliğini (qualité) kaybetmeden ölçüye, niceliğe (quantité) vurmaktadır.

Bu metod gözlemci (observateur) kavramına da yepyeni bir görüş getirmektedir. Sosyolog artık sosyal olayları dışarıdan seyreden pasif bir gözlemci olmaktan çıkmakta, sosyal hayatın içine giren sosyal drama katılan bir aktör, aktif bir unsur olmaktadır.

Sosyometri yalnız yeni bir metod değil, yepyeni bir dünya görüşü de getirmekte. İnsanda yaratıcı kendiliğindenliği ilk plâna alan insanlığı da her şeyden önce bir yaratıcılar birliği sayan bir görüş bu..

Moreno «Kim Kalacak»¹¹ adlı eserinin son bölümünde gelecekte yer yüzünde tutunması gereken insan tipi üzerinde durmaktadır.

Kendisine göre «Eugénisme» tohumları türlü şekillerde birleştirmekle, bir takım melezleştirmelerle, insanların kusursuz doğacaklarını, böylece dünyanın kahramanlarla, azizlerle, Grek Tanrılarıyla dolacağını hayal eder. «Eugéniste» lerin bu hayalleri gerçekleşseydi, dünyamız gerçekten birdenbire güzelleşmiş, değişmiş, eşsiz bir Tanrılar dünyasına çevrilmiş olurdu. Ama bu yeni dünyanın, Siegfried «Mythos» unda olduğu gibi, ölüm darbesinin tesirli olabileceği bir zayıf noktası olacaktı. Bu öyle bir Tragedya dünyası olacaktı ki : orada güzellik, kahramanlık, bilgelik (sagesse) çabası elde edilmiş olacaktı, insanlar en mütevazı şartlardan en yüksek katlara ulaşma sevincinden yoksun kalacaktı. Kısası yaratma hayat boyunca ferdi çabaların etkisiyle değil, doğumla beraber bitmiş olacaktı.

«Machinisme» e «Technologisme» e gelince : Bunlar böcek toplumları gibi ahenk, sağlamlık, verim bakımından belki mükemmel insan toplumlarının belirmesini sağlayacaklar, ama beri taraftan insanları maki-neleşmeğe, robotlaşmağa sürükleyerek kişiliği, yaratmayı kökünden yıkacaklardır.

Bu görüşlerin ikisi de insanı, insanlığından sıyırmak ister. «Eugénisme» doğumdan önce, Machinisme de donmuş, katılaşmış bir yol tutarak insandaki yaratıcılığı yok etmeğe çalışır. «Eugénisme» belki insanlığın sağlığını, teknoloji de konforunu sağlar. Ama bunların hiç biri

¹¹ J. L. Moreno «who shall survive», kitap VI, sahife 596-599 Beacon House, New York, 1953; (ilk baskı 1934). Bu eser «Fondements de la Sociométrie» adıyla Fransızcaya da çevrilmiştir. Çevirenler; H. Le Sage ve P. H. Maucorps, Presse Universitaire de France, Paris, 1954.

yeryüzünde tutunması gereken yaratıcı insan tipini korumaya güçlü de-ğildir. Bunu ancak yaratıcı kendiliğindenlik temelinde dayanan «Sociometry» başarabilir.¹²

«Cybernetics» ve «Sociometry» hakkında verdiğimiz bu kısa açıklama-ndan sonra konumuza dönebiliriz. Biraz önce bir toplumun, bir milletin topyekûn güçlerini : Fizik tabiat güçleri, biyolojik tabiat güçleri, robotların gücü ve insan şuurunun yaratıcı gücü diye dört ana kaynağa bağlamıştık.

Bu dört gücten her birinin toplumlardaki önemi meydandadır. Gerçi bu dört güc olmadan toplum hayatı mümkün değildir. Ama unutmamak lâzımdır ki bu güçlere hareket, canlılık, anlam veren insan şuurudur, daha doğrusu insan şuurunun özellikle yaratıcı kendiliğindenlik gücüdür. Yaratıcı kendiliğindenlik olmadı mı, diğer güçler toplum için ölü birer yağın halinde kalmaya mahkûmdurlar.

İşte toplumların, milletlerin diğer güçlerine can veren, mâna veren bu yaratıcı kendiliğindenlik gücünü özellikle fikir ve sanat işçileri temsil eder.

Fikir ve sanat işçilerinin başlıca dayanağı olan bu yaratıcı kendiliğindenlik (Spontanéité Créatrice) gücü, bundan böyle Moreno'nun «Sosyometri» si sayesinde bilimin aydınlatıcı ışığında, kendi haline bırakılmış olmaktan kurtulacak, insanlığın kontrolü altına girecektir. Yirmi, yirmibeş yıldanberi de Amerika Birleşik Devletlerinde : mühendislerinin, ustabaşlarının, işçilerinin yaratıcı kendiliğindenliklerini bir takım özel bilimsel metodlarla geliştirmek için, bir çok endüstri kurumlarının özel kurslar tertipleediklerini, bugün uzmanlarını bu türlü kurslardan geçiren firmaların da yüz civarında olduklarını hatırlatmak isterim.

Fikir işçilerinin millî güc yönünden değerlerine gelince : Bir an için mimar, heykeltıraş, ressam, virtüöz, romancı, besteci, şair gibi sanatçıların eserlerini; matematikçi, fizikçi, biyolog, psikolog, sosyolog, filozof gibi bilginlerin, düşünürlerin buluşlarını yok edin; toplumlarımızın bir-denbire ne zavallı duruma düşeceğini tasarlarsınız tabii?

Milletçe yaratılan kahramanlıkların, zaferlerin oluşu sırasında su gibi dağılmağa mahkûm kollektif ruhun o duygularını, o heyecanlarını, o kükreyişlerini yüzyıllar boyunca gelip geçen kuşakların gönlünde tazeliğinden hiç bir şey kaybetmeden olduğu gibi yaşatan, ölümsüzleştiren,

¹² Nurettin Şazi Kösemihal : «Cybernetics, Sociometry, Microsociologie», Sosyoloji dergisi, sayı 13-14, sahife 63-66, 1958-1959, İstanbul.

sanat ve fikir işçilerinin sevgiyle, heyecanla, aşkla ortaya koydukları eserleri değil midir?

Dünyanın dört bir tarafına çil yavrusu gibi dağılmış, içinde azınlık olarak buldukları toplumların haksızlığına, hakaretine, zulmüne uğramış bir kavmi binlerce yıl ayakta tutan, binlerce yıl sonra da bir millet olarak yeniden doğuşunu sağlayan tılsımlı güc nedir? Bir fikir ve sanat işçisinin eseri, Musamın kitabı değil midir?

Osmanlı İmparatorluğunun ululuğunu, mimarlık dehasını, günümüze bütün canlılığıyla ulaştıran Selimiye, Süleymaniye bir fikir ve sanat işçisinin, koca Sinan'ın eseri değil midir?

Kıyası geçmişin vicdanlarda dağılmaya mahkûm kollektif düşüncelerini, duygularını, heyecanlarını bugüne kadar yaşattıkları gibi bundan böyle gelecek kuşaklara ulaştıracaklar, bir kelimeyle insanlık tarihini günüllerde, canlılığından hiçbir şey kaybetmeden yaşatacaklar da gene fikir ve sanat işçileri değil de, kimdir?